
*О.А. Грива,
кандидат педагогічних наук,
доцент, декан Кримського гуманітарного факультету
Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ТОЛЕРАНТНОГО СУСПІЛЬСТВА

Актуальність проблеми пошуків шляхів до толерантного суспільства у час глобалізаційних змін, які охопили весь світ загалом і кожна країну зокрема, впливає з необхідності створення якомога безпечніших умов для подальшого розвитку людства. Численні загрози – екологічні, техногенні, ядерні тощо – потребують толерантних комунікацій і толерантного ставлення людей один до одного.

Одним із шляхів до створення толерантного суспільства є освіта. Питаннями толерантності та толерантності в освіті займалися багато дослідників: О.Асмолов, Н.Бахарєва, Г.Бал, Є.Бистрицький, Ф.Шебзухова та інші.

У питанні про толерантність освіти методологічно ми виходимо з базису філософії освіти, яка вивчає закономірності взаємодії та різні форми взаємодії між філософією та освітою [1, 36]. Таким чином, досліджуючи толерантність, ми спираємось на комплексний міждисциплінарний підхід, що поєднує у собі методи та форми, притаманні філософії, історії, антропології, теології, педагогіці, психології та соціології. Цей підхід є закономірним для філософії освіти, що підкреслювалося багатьма науковцями (В.Андрущенко, С.Булгаков, Б.Гершунський, В.Розін, М.Романенко).

Серед головних проблем філософії освіти дослідники (В.Андрущенко, В.Лутай) називають такі, як: пошук оптимізації розв'язання суперечності між суспільними потребами та вільним вибором людини; формування нового типу практичного світогляду людини; неантагоністичне розв'язання суперечностей між людьми; пошук нової освітньої парадигми та механізмів її впровадження через реформування освітніх систем у формуванні нових видів практичного світогляду [1, 36].

Але філософія освіти не повинна давати готових рецептів, до кола її завдань належить пошук вирішення складних взаємовідносин освіти і соціуму. Суспільне середовище, з одного боку, є тлом, на якому розгортається освітня парадигма та освітня діяльність, розвиваються освітні інституції, а з іншого – середовище є отримувачем продуктів системи освіти. Соціальне середовище має бути зацікавлене у високоякісних результатах. Ця зацікавленість поступово впливатиме на якість освіти через ставлення суспільства до освіти та освітян, через готовність виділяти системі освіти потрібні ресурси для її розвитку. Тому можна казати, що важливою метою філософії освіти стає пошук шляхів вмотивування суспільства до такої зацікавленості.

У контексті проблеми толерантності освіти як передумови толерантності суспільства філософія освіти повинна відповісти на такі запитання: “Що є провідним для особистості в її духовному, інтелектуальному та культурному розвитку в полікультурному просторі?”, “Як зацікавити людину бути доброзичливою, толерантною до інших, особливо до тих, хто слабший?”, “Як повинна розвиватися система освіти для того, щоб людство впевнено вижило в умовах численних загроз?” Таким чином, ми ставимо загальне завдання про пошуки шляхів толерантності в освіті з метою побудови толерантного суспільства.

Передусім визначимось у понятті та критеріях толерантності. Визначення структури та критеріїв толерантності значною мірою залежить від наповнення змісту поняття “толерантність”. Ми розглядаємо толерантність широко, якщо пригадати класифікацію В.Лекторського [6, 46–54], включаючи весь спектр відносин: від пасивної “байдужості” до активного “розширення власного досвіду і критичного діалогу”, то і структура толерантності є досить багатоскладовою. Насамперед вона повинна відображати необхідний рівень життєвої компетентності людини, тобто її здатність ефективно функціонувати в гетерогенному соціальному середовищі.

Толерантність – явище багаторівневе, виявляється в різних формах та може бути зумовлене різними психологічними якостями особистості. Але ні одна з якостей людини не може бути однозначно вирішальною для того, щоб людина була толерантною. Існують деякі спроби дослідити, яка інтеграційна характеристика особистості може забезпечити її толерантність. Так, Н.Бахарєва досліджувала, як суб’єктивне благополуччя людини впливає на її толерантність [3]. Ф.Шебзухова вивчала, яка ментальність є основою толерантності [4]. Пошуки у цьому напрямі в філософії, психології та педагогіці тривають.

Виділяють такі головні теоретичні підходи до вивчення толерантності, як: смисловий, ціннісний, соціально-психологічний, когнітивний, функціональний та об’єктний [5, 14].

Одним з обов’язкових пунктів при розгляді толерантності є сенс. Багато вчених, які вивчали феномен сенсу, доходили висновку про його позитивний вплив на життя та розвиток людини. Провідні психологи (Л.Виготський, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн) довели, що ця сфера відіграє вирішальну роль у діяльності людини та її житті взагалі.

З досліджень цього питання Б.Братуся, Ф.Василюка, А.Маслоу, В.Франкла та інших вчених можна зробити висновок про те, що змістовна сфера людини неодмінно пов’язана з її толерантністю. Осмислення своєї поведінки та себе як суб’єкта комунікацій і діяльності дає змогу людині робити вибір у характері своєї життєдіяльності.

Ряд вчених (О.Асмолов, Б.Братусь, С.Бондарєва, Р.Мей, А.Погодіна) вбачають у толерантності ціннісну позицію у ставленні до себе та інших. Таким чином, у корені толерантних відносин між людьми лежить сприйняття індивідуальності (своєї чи іншого) як цінності. Толерантною людиною інший сприймається як цінність.

Соціально-психологічний підхід спирається на висновок про природну потребу людини в контактах з іншими людьми, у спілкуванні та взаємодії. Толерантне спілкування характеризується ознаками діалогу. Діалог має на увазі рівність позицій тих, хто в ньому бере участь. Учасники діалогу мають право на вираження власної індивідуальності та на сприйняття індивідуальності іншого. Тому діалог, на думку деяких вчених (В.Біблер, Т.Флоренська та ін.), є найбільш продуктивною основою для взаємодії людей.

Когнітивний підхід до толерантності пов’язаний з такими ознаками, як когнітивна складність (Дж.Келлі, Д.Бірі), яка стає базисом для можливості людини сприймати світ та явища у їх різнобічності та розмаїтті. Тому знайомство людини з різними культурами, проявами різних людей та сприйняття їх як тих, що мають право на існування та розвиток, стає невід’ємною складовою формування толерантності людини.

Аналізуючи толерантність з погляду означених підходів, можна виділити такі критерії толерантності, як-то: достатній рівень культури та освіти, достатній рівень розвитку мислення, терпимість, емпатійність, комунікативність, емоційна стабільність, соціальна активність.

Ці критерії можуть бути використані в системі формування толерантності у молоді для постановки завдань, проектування виховного процесу, діагностики розвитку особистості та групи, для оцінки результатів освітнього процесу.

Зацікавленість людства у толерантності як шляху створення безпечного суспільства підштовхнула ЮНЕСКО до прийняття Декларації принципів толерантності. Вона була ухвалена у Парижі резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. Того ж року було зроблено переклад декларації з англійської – Declaration of principles on tolerance – на російську – Декларація принципів терпимості [6]. У пізніших варіантах “терпимість” замінили на “толерантність”. У цьому факті відбилась та розбіжність у тлумаченні терміна, яка існувала на той час. Неодмінним і таким, що не підлягає сумніву було те, що в декларації пріоритет у розвитку ідей толерантності було віддано системі освіти. Відтоді процес теоретичного обґрунтування цих питань та їх прикладання до освітнянської практики набув інтенсивності.

Толерантність визначено в декларації не тільки як найважливіший принцип, а й як необхідну умову миру й соціально-економічного розвитку всіх народів. У зв'язку з цим толерантність означає “пошану, ухвалення і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності” (Декларація принципів терпимості, п. 1.1). Таким чином, їй сприяють знання, відвертість, спілкування і свобода думки, совісті, переконань. Образ терпимості – це образ гармонії в різноманітті. Поняття толерантності тлумачиться не тільки як моральний борг, а й як політична і правова потреба. Тому досягнення миру і заміна культури війни культурою миру вимагає повсюдного введення в дію принципів толерантності.

Особливо слід зазначити, що в декларації наголошується, що толерантність – це не поступка, поблажливність або потурання, а активне ставлення, сформоване на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Тому ні за яких обставин толерантність не може слугувати виправданням посягання на ці головні цінності (Декларація принципів терпимості, п. 1.2). При цьому толерантність повинні проявляти як окремі особи, так і групи, держави.

Проте, наголошується в Декларації принципів терпимості (п. 1.4), прояв терпимості, співзвучної повазі до прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх переконань або вчинків, це означає, що кожний вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Тобто люди за своєю природою різняться зовнішньо, соціальним станом, мовою, поведінкою і цінностями і мають право жити у світі і зберігати свою індивідуальність. До того ж це означає також неможливість нав'язувати свої погляди іншим людям.

У Декларації зафіксовані головні рівні впровадження принципів толерантності: особистий, державний, соціальний.

Особливого значення автори Декларації надають функціонуванню принципів толерантності на рівні держави. Тут толерантність означає дотримання неупередженого законодавства, правопорядку і судово-процесуальних та адміністративних норм (п. 2.1). Крім того, толерантність також вимагає надання кожній людині можливості для економічного і соціального розвитку без будь-якої дискримінації.

Толерантність – ідеал, якого суспільство повинне прагнути як у відносинах між окремими людьми, так і на рівні сім'ї і школи. Декларацією пропагується зміцнення духу терпимості формування відвертості в школах і університетах, у рамках формальної і неформальної освіти (п. 3.2). Тут велику роль можуть відіграти засоби комунікації, покликані сприяти поширенню цінностей

толерантності і роз'яснення небезпеки прояву байдужості щодо груп і ідеологій, які проповідують насильство.

Для вирішення поставлених завдань необхідні проведення відповідних наукових досліджень і налагодження контактів з метою координації діяльності міжнародних співтовариств, включаючи аналіз у контексті соціальних наук корінних причин нетерпимості, ухвалення ефективних контрзаходів, а також здійснення наукових досліджень і моніторингу, що сприяє виробленню політичних рішень і нормативної діяльності держав (Декларація принципів терпимості, п. 3.3).

Найбільш суттєвим є той факт, що найефективнішим засобом запобігання нетерпимості названо виховання (Декларація принципів терпимості, п. 4.1). У зв'язку з цим потрібно заохочувати методи систематичного і раціонального навчання терпимості, що розкривають культурні, соціальні, економічні, політичні корені нетерпимості, що лежать в основі насильства і відчуження.

Декларацією передбачено, що програми виховання у дусі терпимості повинні сприяти поліпшенню взаєморозуміння, зміцненню солідарності і терпимості у відносинах між окремими людьми, між етнічними, соціальними, культурними і релігійними групами, а також націями (п. 4.2).

Виховання в цьому напрямі має бути спрямоване проти нетерпимості, на протидію впливам, які викликають відчуття страху і відчуження стосовно інших; формувати у молоді навички незалежного мислення, критичного осмислення, засновані на моральних цінностях (Декларація принципів терпимості, п. 4.3).

У декларації заявлено про готовність підтримки і втілення в життя програм наукових досліджень у галузі соціальних наук і виховання у дусі толерантності, прав людини і ненасильства (п. 4.4). У зв'язку з цим поставлені завдання підвищення рівня педагогічної підготовки, удосконалення навчальних планів, змісту підручників і занять, інших навчальних матеріалів, включаючи нові освітні технології, з метою виховання чуйних і відповідальних громадян, відкритих сприйняттю інших культур, здатних цінувати інші культури, поважати людську гідність і індивідуальність, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами (Декларація принципів терпимості, п. 4.4).

Аналізуючи з цих позицій проблему толерантності освіти в полікультурному суспільстві, виокремимо комплекс завдань, які можуть бути поставлені перед системою освіти для оптимізації процесу формування молоді в Україні:

- допомога у становленні культурної ідентифікації особистості й адаптації її в умовах сучасного кризового полікультурного суспільства;
- виховання культури толерантних взаємовідносин у суспільстві через виховання толерантної особистості, формування її толерантної свідомості;
- створення умов для реалізації толерантних взаємин між людьми;
- запобігання негативним явищам, пов'язаним зі специфікою полікультурного суспільства, таким як: соціальна відчуженість, культурна маргінальність, соціальна конфліктність, порушення прав людини, прав меншин, тероризм на етноконфесійному ґрунті.

Крім того, підкреслимо, що програма побудови толерантного суспільства повинна виконуватися на трьох головних рівнях:

- особистісному (виховання толерантної особистості);
- державному (державна політика толерантності);
- соціальному (соціальні стосунки та умови).

Для вирішення завдань побудови толерантного суспільства неодмінно потрібне осмислення та практичне втілення в систему освіти напряму підготовки фахівців, які були б спроможні допомагати підростаючим поколінням у процесі їх соціального становлення в умовах полікультурного середовища. Тому актуальним завданням для освіти України є підготовка фахівців педагогічного напряму, які, виходячи з рівня сучасної світової науки та вітчизняних традицій виховання,

допомагали б молоді у формуванні життєвої компетентності, складовими якої є культурна самоідентифікація та самореалізація.

На жаль, сучасні державні стандарти жодної зі спеціальностей не містять у собі дисциплін, які визначають основи взаємовідносин у полікультурному середовищі. У зв'язку з цим потрібно передбачити зміни в навчальних планах вищих навчальних закладів, які готують спеціалістів до роботи з молоддю в умовах полікультурного середовища, а також використовувати можливості позааудиторної та виховної роботи у вузах.

Визначимо завдання для створення системи підготовки спеціалістів до роботи з молоддю в полікультурному середовищі.

1. Постановка проблеми в загальнодержавному масштабі.
2. Вивчення та використання зарубіжного досвіду.
3. Переосмислення та використання вітчизняного досвіду (народної педагогіки, інтернаціонального виховання).
4. Створення моделі підготовки спеціаліста та впровадження її в систему освіти України:
 - визначення змісту освіти спеціаліста;
 - визначення специфіки процесу підготовки;
 - визначення кола установ та відомств, які потрібно залучити до підготовки спеціалістів;
 - формування особистісних якостей спеціаліста, здатного жити та працювати в умовах полікультурності.

Таким чином, ми стверджуємо, що саме толерантність в освіті є передумовою створення толерантних стосунків у суспільстві. З метою досягнення цього потрібні певні зміни в системі освіти: постановка завдань, які пов'язані з допомогою в становленні культурної ідентифікації особистості і адаптації її в умовах сучасного кризового полікультурного суспільства, вихованням культури толерантних взаємовідносин у суспільстві через виховання толерантної особистості, формування її толерантної свідомості. А також важливим є вирішення питання про спеціальну підготовку фахівців-педагогів, які були б готові допомагати молоді в процесі її соціального становлення в полікультурному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В.П., Лутай В.С. Про концептуальні засади філософії освіти України// Практична філософія. – 2004. – № 2.
2. Асмолов А.Г., Ягодин Г.А. Образование как расширение возможностей развития личности // Вопросы психологии. – 1992. – № 1.
3. Бахарева Н.К. Субъективное благополучие как системообразующий фактор толерантности: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Хабаровск, 2004.
4. Братусь Б.С. О механизмах целенаправленного // Вопросы психологии. – 1977. – № 2.
5. Декларация принципов терпимости. – Париж, 1995.
6. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. – 1997. – № 11.
7. Шебзухова Ф.А. Ментальные основания толерантности в полиэтничном обществе: Дис. ... д-ра филос. наук. – Ростов н/Д., 2004.